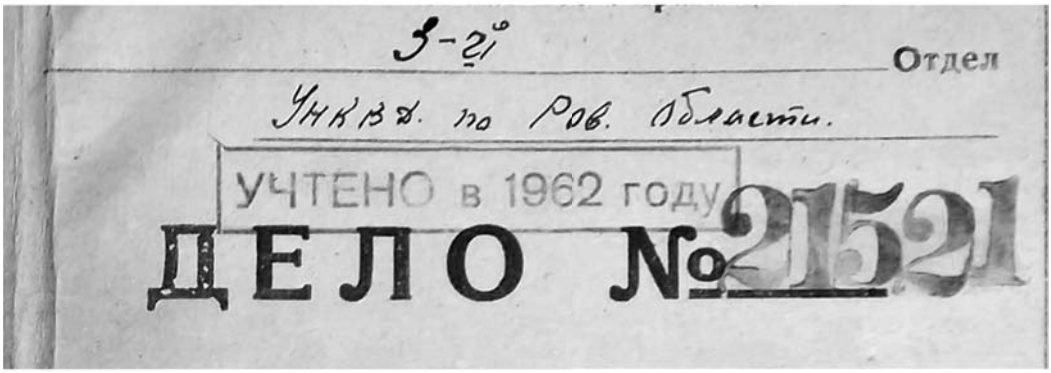
Tetiana Samsoniuk

Związek Walki Zbrojnej – 1 w Równem 1939–1941

Тетяна Самсонюк

Союз збройної боротьби – 1 у Рівному 1939–1941

KWARTALNIK KRESOWY
2026, nr 1–2 (29–30)

Adam A. Ostanek
Akademia Policji w Szczytnie
ORCID: 0000-0003-0801-811X

Kolejni ocaleni od zapomnienia. Działalność Związku Walki Zbrojnej – 1 w Równem w latach 1939–1941 w świetle publikacji Tetiany Samsoniuk

Ludzie i środki – bez połączenia tych dwóch elementów nie ma możliwości realnego prowadzenia działalności na rzecz ocalenia od zapomnienia. Jak pokazuje życie i doświadczenie, chętnych do działania znaleźć można wszędzie, problemem bywa jednak wsparcie. Najczęściej chodzi rzecz jasna o wymiar finansowy, bo bez środków pieniężnych trudno w dzisiejszych czasach realnie cokolwiek zrobić. W tym przypadku znalazły się jednak i środki, bowiem naprzeciw ludzkim chęciom czy wręcz potrzebie działania, wyszedł Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku. Placówka, której zadaniem jest nie tylko reprezentowanie bieżących interesów Polski, ale również dbanie o pamięć o Polakach, którzy w przypadku Wołynia, przez stulecia tam żyli i nierzadko w obronie polskości oddali swoje życie.

„Ocaleni od zapomnienia", to nazwa rubryki utworzonej w 2014 roku na łamach polsko-ukraińskiego dwutygodnika „Monitor Wołyński" wydawanego w Łucku. Poświęcona jest ona losom obywateli II Rzeczypospolitej, którzy doświadczyli represji ze strony sowieckich organów bezpieczeństwa po agresji Związku Sowieckiego na Polskę 17 września 1939 roku. Od samego początku prowadzi ją

dr Tetiana Samsoniuk – historyk, wieloletni pracownik Równieńskiego Archiwum Obwodowego w Równem, następnie zastępca dyrektora Równieńskiego Obwodowego Muzeum Krajoznawczego, a obecnie dyrektor wykonawczy organizacji społecznej „Centrum Historii Cyfrowej".

Tytuł rubryki stał się podstawą do stworzenia większego projektu wydawniczego poświęconego losom Polaków, którzy doznali prześladowań ze strony sowieckiego aparatu bezpieczeństwa w okresie od września 1939 roku do czerwca/lipca 1941 roku. Efektem tych prac była pierwsza publikacja zwarta, która podejmowała tę tematykę, a mianowicie wydana w 2018 roku książka o objętości 266 stron pt. *Jeńcy września 1939*[1]. Publikacja doczekała się pozytywnego odbioru w polskim środowisku naukowym, w tym także omówienia treści na łamach wówczas jeszcze „Rocznika Kresowego" w 2020 roku[2].

Pomimo faktu, iż od przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej minęło 35 lat, w historii państw i narodów pozostających przez dziesięciolecia pod dominacją polityczną ZSRS pozostało wiele białych plam. Ich wypełnianie, mimo możliwości prowadzenia badań naukowych, jest trudne. Wynika to z kilku przyczyn. Liczne materiały znajdują się nadal w archiwach specjalnych w Rosji, które są niedostępne dla badaczy z Europy Środkowo-Wschodniej. Szereg materiałów nosi także nadal formalnie klauzulę tajności, co powoduje, że nie są nawet wymieniane w oficjalnych inwentarzach. Problemem dla badaczy z Polski w obecnej chwili staje się także coraz słabsza znajomość cyrylicy, co nie tylko utrudnia zapoznanie się z samymi aktami (w tym także pisanymi odręcznie i gorzej czytelnymi), ale także z odpowiednimi inwentarzami do zespołów.

Możliwości badawcze dotyczące okresu pierwszej okupacji sowieckiej są mniejsze niż w przypadku okresu po 1944 roku. Część dokumentacji, jeśli nie została ewakuowana przez władze sowieckie po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, ulegała przynajmniej częściowemu, jeśli nie całościowemu zniszczeniu. Oznacza to, że zacho-

[1] Tetiana Samsoniuk, *Jeńcy września 1939*, „Monitor Wołyński", Wyd. „Inicjał", Łuck 2018.

[2] Adam A. Ostanek, *Ocaleni od zapomnienia dzięki Tetianie Samsoniuk, czyli rzecz o nowej publikacji dotyczącej żołnierzy Wojska Polskiego przetrzymywanych w jenieckich obozach pracy na terenie obwodu równieńskiego w latach 1939–1941*, „Rocznik Kresowy" 2020, r. 6, nr 6 (7), z. 1, s. 253–262.

wane do dziś materiały nie są kompletne. Tym bardziej cenne są te odtajniane i odnajdowane, a następnie opracowywane i wydawane w formie publikacji.

Jeśli chodzi o Wołyń, który uchodzi za jeden ze słabiej zbadanych regionów w okresie 1939–1941, na uwagę zasługuje choćby fakt, że w latach 2019–2024, nakładem Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu ukazały się cztery tomy materiałów dotyczących losów ludności polskiej i polskiego dziedzictwa kulturowego z Wołynia właśnie w okresie tzw. „pierwszego Sowieta"[3]. Dowodzi to, że i w tym regionie zachowały się dokumenty, które pozwolą choć w części odtworzyć losy Polaków podczas okupacji, aczkolwiek wymaga to szerzej zakrojonych poszukiwań.

Prace dotyczące dziejów wojennych Wołynia prowadzą badacze polscy i ukraińscy w ramach działań wspólnych komisji, jak i sama strona ukraińska. Efektem prac zespołowych jest choćby publikacja dokumentów dotyczących polskiego podziemia w latach 1939–1941[4]. Z kolei poczynania samej strony ukraińskiej, to duży, ogólnopaństwowy projekt badawczy pn. „Реабілітовані історією" („Zrehabilitowani przez historię"), poświęcony osobom represjonowanym przez sowieckie organa bezpieczeństwa bez względu na narodowość (choć dominują osoby narodowości ukraińskiej)[5]. W jego ramach, dla poszczególnych obwodów Ukrainy, wydano już ponad

---

[3] *Wołyń za „pierwszych sowietów". Losy ludności polskiej i polskiego dziedzictwa kulturowego. Zbiór dokumentów,* t. 1, *Lata 1939–1941*, red. S. Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, Przemyśl 2019; *Wołyń za „pierwszych sowietów". Losy ludności polskiej i polskiego dziedzictwa kulturowego. Zbiór dokumentów,* t. 2, *Lata 1939–1941*, red. S. Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, Przemyśl 2020; *Wołyń za „pierwszych sowietów". Losy ludności polskiej i polskiego dziedzictwa kulturowego. Zbiór dokumentów,* t. 3, *Lata 1939–1941*, red. S. Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, Przemyśl 2021; *Wołyń za „pierwszych sowietów". Losy ludności polskiej i polskiego dziedzictwa kulturowego. Zbiór dokumentów,* t. 4, *Lata 1939–1941*, red. S. Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, Przemyśl 2024.

[4] *Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych,* t. 3, *Polskie podziemie 1919–1941. Od Wołynia do Pokucia,* cz. 1, red. J. Tuchlski, J. Szapował i in., IPN, Warszawa–Kijów 2004.

[5] Szerzej o projekcie: Piotr Olechowski, *„Rehabilitowani przez historię na ziemi lwowskiej", czyli rzecz o 15 (ostatnim) tomie serii wydawniczej Реабілітовані Історією. Львівська область, Книга п'ятнадцята: м. Львів [Rehabilitowani*

100 tomów materiałów, z czego 37 dotyczy tych obwodów, które terytorialnie, do 1939 roku, wchodziły w skład II Rzeczypospolitej (dla obwodu lwowskiego – 15, iwanofrankiwskiego – dwa, tarnopolskiego – sześć, wołyńskiego − pięć, równeńskiego – 10). Wszystkie one, zapisane w formacie pdf, są bezpłatnie dostępne w Internecie[6].

Od 1989 roku nie brak jest oczywiście publikacji poświęconych represjom, jakich doznawali Polacy ze strony sowieckiego aparatu bezpieczeństwa za tzw. „pierwszego Sowieta", czyli podczas okupacji lat 1939–1941, jak i „drugiego Sowieta", a więc okupacji zapoczątkowanej w styczniu 1944 roku, kiedy nacierająca na zachód Armia Czerwona przekroczyła ponownie przedwojenne granice II Rzeczypospolitej[7]. Istnieją również publikacje poświęcone polskiej konspiracji na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, choć zwraca uwagę fakt, że częściej mają one charakter albo ogólny, albo też dotyczą działalności od połowy 1941 roku, tj. od zajęcia ziem wschodnich II RP przez Niemcy. Jedynie nieliczne odnoszą się do okresu 1939–1941, a i to nie w stosunku do wszystkich regionów oraz raczej dość ogólnie[8].

Przez Historię. Obwód Lwowski, Księga Piętnasta: Miasto Lwów], Львів 2023, cc. 814, „Rocznik Przemyski. Historia" 2025, t. 61, z. 1 (31), s. 271–276.

6 https://www.reabit.org.ua/ [dostęp: 18.08.2025].

7 Przykładowo: Stanisław Ciesielski, Grzegorz Hryciuk, Aleksander Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2003; S. Ciesielski, *Gułag. Radzieckie obozy koncentracyjne 1918–1956*, IPN, Warszawa 2010; Stanisław Ciesielski, Wojciech Materski, Andrzej Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, wyd. 2, Ośrodek Karta, Warszawa 2002; Albin Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1997; Sławomir Kalbarczyk, *Wykaz łagrów sowieckich, miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*, cz. 2, IPN, Warszawa 1997; *W cieniu czerwonej gwiazdy. Zbrodnie sowieckie na Polakach (1917–1956)*, red. M. Korkuć, słowo wstępne J. Tucholski, Wyd. Kluszczyński, Kraków 2010.

8 Przykładowo: Zygmunt Boradyn, Andrzej Chmielarz, Henryk Piskunowicz, *Armia Krajowa na Nowogródczyźnie i Wileńszczyźnie (1941–1945)*, ISP PAN, Warszawa 1997; Stanisław Pempel, *ZWZ–AK we Lwowie 1939–1945*, Wyd. BIS, Warszawa 1990; Longin Tomaszewski, *Kronika Wileńska 1939–1941. Z dziejów Polskiego Państwa Podziemnego*, Wyd. Pomost, Warszawa 1990; idem, *Kronika Wileńska 1941–1945. Z dziejów Polskiego Państwa Podziemnego*, Wyd. Pomost, Warszawa 1992; Rafał Wnuk, *„Za pierwszego Sowieta". Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939–czerwiec 1941)*, IPN, Warszawa 2007; Jerzy Węgierski, *Lwów pod okupacją*

Działalność zorganizowana polskiego podziemia, oddolna aktywność niepodległościowa czy przejawy jakiegokolwiek sprzeciwu wobec działań sowieckich władz okupacyjnych na obszarze Wołynia przez miejscowych Polaków są chyba najsłabiej zbadane i znane. Będący w mniejszości Polacy mieli ograniczone możliwości, choć nie oznacza to, iż nie próbowali działać na rzecz przetrwania czy też walki z okupantem. Ich nazwiska oraz podejmowane inicjatywy były dotąd najczęściej nieznane i dopiero ujawnienie materiałów z prowadzonych przeciwko nim dochodzeń dostarcza nowej wiedzy na temat tego rodzaju aktywności.

Początki konspiracji antysowieckiej na Wołyniu sięgają już drugiej połowy września 1939 roku. W początkowym okresie większość z nich powstała spontanicznie, bez jakichkolwiek zarządzeń odgórnych i kontaktów z „centralą" w Warszawie. Była efektem inicjatywy tych, którzy z upadkiem Polski się nie godzili. Ze względu na fakt, iż zdecydowana większość Polaków zamieszkujących Wołyń skupiona była w dużych miastach, to właśnie tam inicjowano działalność niepodległościową.

Większość Polaków, która włączyła się w działalność ZWZ na terenie Wołynia nie miała doświadczenia w pracy konspiracyjnej. Pozorna prymitywność władz sowieckich dodatkowo usypiała czujność wielu osób. Z tego względu szereg z nich aresztowano zanim jeszcze na dobre rozpoczęli jakąkolwiek aktywność. Nie pomagał także brak rozkazów odgórnych, ambicje szeregu osób oraz wszechobecne denuncjacje. To wszystko właśnie składa się na fakt, iż o działalności konspiracyjnej w tej części II Rzeczypospolitej wiadomo jest tak mało.

Historia badań archiwalnych poświęconych Polakom – ofiarom represji po 17 września 1939 roku, w przypadku dr Tetiany Samsoniuk, jest już dość długa. Można śmiało rzec, iż stała się ona swego rodzaju adwokatem wołającym o przywrócenie pamięci i rehabilitację tych, których wspominają już nieliczni, najczęściej rodziny. Efektem prowadzonych przez nią badań jest publikacja pt. *Związek Walki Zbrojnej – 1 w Równem 1939–1941*, wydana w Łucku w 2021 roku. Wydawcami byli dwutygodnik mniejszości polskiej na Wołyniu

sowiecką 1939–1941, Editions Spotkania, Warszawa 1991; Jarosław Wołkonowski, Grzegorz Łukomski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Adiutor, Warszawa 1996.

„Monitor Wołyński" oraz ukraińskie wydawnictwo „Inicjał". Finansowego wsparcia udzielił wspomniany już na wstępie Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku.

Promocja książki miała miejsce w Łucku 10 czerwca 2022 roku. Fakt, iż działo się to w cieniu trwającej od 24 lutego 2022 roku pełnoskalowej wojny z Rosją spowodował, że wiele osób nie miało okazji dowiedzieć się o jej wydaniu. Warto dodać, że wybór daty promocji nie był przypadkowy. Autorka chciała oddać w ten sposób hołd zamordowanym tego dnia, 81 lat wcześniej, trzem bohaterom, których działalność i procesy przybliżyła w opracowaniu.

Książka liczy 208 stron. Składają się na nią słowo od Redakcji „Monitora Wołyńskiego", wstęp, zarys dziejów ZWZ-1 na terenie Równego i okolic oraz 15 spraw osób związanych z działalnością niepodległościową. W publikacji zamieszczono także wykaz skrótów oraz indeksy nazw geograficznych i nazwisk. Warto dodać, że wydana jest w dwóch językach – polskim i ukraińskim. Terytorialnie, książka obejmuje działalność niepodległościową zainicjowaną w Równem i okolicy, bo stamtąd właśnie pochodzą bohaterowie opisani w recenzowanej pozycji.

O niezwykłym trudzie i pracy, jaką wykonała dr Samsoniuk przeczytać można już w słowie od Redakcji „Monitora Wołyńskiego", otwierającym publikację:

> Teksty Tetiany Samsoniuk pomagają ludziom odkryć nieznane strony życia ich krewnych. Dzięki kontaktom z nimi udaje się uzupełnić skąpe informacje z akt archiwalnych o bohaterach jej artykułów. Rezultatem takiej współpracy autorki, redakcji i krewnych bohaterów publikacji była książka „Jeńcy września 1939", która ukazała się kilka lat temu. Zaczynając prace nad nią, uświadomiliśmy sobie, że faktycznie zapoczątkowujemy serię, gdyż autorka opracowała tysiące spraw karnych osób represjonowanych. Nazwa cyklu była dla nas oczywista – „Ocaleni od zapomnienia". (…) W drugiej książce serii „Ocaleni od zapomnienia", którą właśnie Państwu przedstawiamy, opisane są losy 15 działaczy polskiego podziemia antysowieckiego – członków równieńskiego ośrodka Związku Walki Zbrojnej – 1 w latach 1939–1941[9].

[9] T. Samsoniuk, *Związek Walki Zbrojnej – 1 w Równem 1939–1941*, „Monitor Wołyński", Wyd. „Inicjał", Łuck 2021, s. 6.

Istotną wartość poznawczą publikacji ma część, która poświęcona jest organizacji struktur polskiego podziemia niepodległościowego. Szczegółowych informacji dostarczają w tej materii przebadane przez Autorkę dokumenty prowadzonych przez NKWD postępowań.

Formalne powołanie do życia 13 listopada 1939 roku Związku Walki Zbrojnej spowodowało rozpoczęcie procesu budowy struktur we Lwowie. Z Wołynia brak było jakichkolwiek informacji, stąd w styczniu 1940 roku wysłano na ten teren trzech oficerów z fałszywymi dokumentami, celem zweryfikowania sytuacji.

Na podstawie zebranych przez Autorkę materiałów wiadomo jednak, że pomysł działalności konspiracyjnej w Równem pojawił się jeszcze przed wejściem do miasta Armii Czerwonej, 17 września 1939 roku, na zebraniu Związku Legionistów oraz byłych członków Polskiej Organizacji Wojskowej. W początkowej fazie skupiono się na pomocy osobom, które musiały się ukrywać oraz rodzinom oficerów, które wyrzucono z ich mieszkań służbowych w trybie natychmiastowym. Z biegiem czasu trzon organizacji tworzyli nauczyciele szkół w Równem i okolicach. W 1940 roku przystąpiono do tworzenia struktur terenowych, które jednak zostały szybko zidentyfikowane i rozbite przez NKWD aresztowaniami.

Autorka opracowania wskazuje także, iż do działań niepodległościowych włączyła się miejscowa młodzież. Nawiązała ona współpracę z budowaną organizacją ZWZ − 1. W oparciu o przytoczone materiały można poznać personalia osób kierujących strukturami, posiadane – niewielkie, ale – siły i środki. Od połowy lutego 1940 roku można już mówić o faktycznym istnieniu organizacji ZWZ − 1 w Równem. Na podstawie zeznań z odnalezionych przesłuchań wyłania się spójny obraz podejmowanych działań, budowy struktur, tworzących je ludzi czy sposobu werbowania i kontaktowania się.

Niestety, co także wynika z materiałów analizowanych przez Autorkę, władze sowieckie dość dobrze orientowały się w strukturach tworzonego polskiego podziemia. Ciągła obserwacja i infiltracja środowiska dostarczyła tyle materiałów, że pod koniec marca i na początku kwietnia 1940 roku dokonano masowych aresztowań wszystkich osób związanych w jakikolwiek sposób z rówieńską organizacją ZWZ − 1. Można jednoznacznie stwierdzić, że została ona wówczas niemal całkowicie rozbita w Równem i okolicy.

Trzon publikacji stanowią jednak materiały NKWD – protokoły przesłuchań, postanowienia i wyroki. Jak wspomniano wcześniej,

w publikacji zamieszczono historie 15 osób, które w różny sposób i w różnym zakresie zaangażowały się w działalność konspiracyjną w Równem i okolicy. Autorka na miarę swoich możliwości, często przy wsparciu odnalezionych członków rodzin, przygotowała biogram każdej z nich. Warstwa opisowa wzbogacona została o zdjęcia i dokumenty dotyczące danej osoby. Część dokumentów została także zamieszczona w postaci fotokopii.

Losy opisywanych bohaterów potoczyły się różnie. Wszystkim stawiano takie same zarzuty – działalność kontrrewolucyjna. Część z nich skazano na długoletnie pobyty w łagrach, co powodowało, że o ile dożyli do drugiej połowy 1941 roku, to na mocy amnestii ogłoszonej w wyniku podpisanej polsko-sowieckiej umowy (tzw. układ Sikorski–Majski), opuszczali obozy pracy przymusowej i wstępowali w szeregi Wojska Polskiego tworzonego w ZSRS. Część osób nie dożyła tej chwili, a ich losy pozostają na obecną chwilę nieznane. Byli oczywiście i tacy, wobec których orzeczono najwyższy wymiar kary – śmierć. Wszyscy oni jednak do momentu wydania recenzowanej książki byli dla szerszego grona historyków czy społeczeństwa polskiego nieznani z imienia i nazwiska.

Choć recenzowane opracowanie nie jest objętościowo duże, to ma ogromne znaczenie dla poznawania dziejów polskiej konspiracji na Wołyniu i losów ludzi w nią zaangażowanych w latach 1939–1941. Z powodzeniem można zatem stwierdzić, że jest to mała książka o wielkich ludziach. Tetiana Samsoniuk po raz kolejny już udowadnia, że chcieć to móc. Warto dodać, że w publikacji mowa jest o planach wydania kolejnego tomu.

Adam A. Ostanek

Tetiana Samsoniuk, *Związek Walki Zbrojnej – 1 w Równem 1939–1941*, „Monitor Wołyński", Wyd. „Inicjał", Łuck 2021, ss. 208.